

- аспект / Ю. А. Лихолетова // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. - № 4 (17). – С. 1-7.
9. Шпилевский С. Семейные власти у древних славян и германцев / С. Шпилевский. – Казань : Университет, 1869. – 338, VIII с.
10. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – О.: Юрид. л-ра, 2002. – Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – 464 с.
11. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – О.: Юрид. л-ра, 2003. – Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. – 558 с.
12. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – О.: Юрид. л-ра, 2004. – Т. III. Кн.2. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. – 568 с.
13. Саксонское зеркало. Памятник, комментарии, исследования / отв. ред.: Корецкий В.М. – М.: Наука, 1985. – 270 с.
14. Короткий показчик Магдебурзького права по книзі «Порядок» // Василенко М.П. Матеріали до історії українського права: в 2 т. – К.: ВУАН, 1929. – Т.1. – С. 198-246.
15. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (збірник актових документів) / АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; відп. ред.: І. П. Ченіга. – К.: Наукова думка, 1986. – 221 с.

УДК 347.1

Абухін Р. Д., аспірант кафедри теорії та історії держави і права Міжнародного гуманітарного університету

Видатний представник вітчизняної цивілістики С.В. Пахман: штрихи до біографії

Досліджено та розглянуто основні етапи наукової та педагогічної біографії представника вітчизняної цивілістичної школи кінця XIX – першої половини XX ст. Семена Вікентійовича Пахмана.

Ключові слова: С.В. Пахман, юридична наука, цивільне право, законотворча діяльність.

Исследованы и рассмотрены основные этапы научной и педагогической биографии представителя отечественной цивилистической школы конца XIX – первой половины XX ст. Семена Викентьевича Пахмана.

Ключевые слова: С.В. Пахман, юридическая наука, гражданское право, законотворческая деятельность.

Analyses main stages of scientific and pedagogical biography of representative domestic civilistics of late XIX – the first half of the XX century. Semen V. Pahman.

Keywords: S.V. Pahman, jurisprudence, civil law, legislative activity.

Постановка проблеми. Юридична біографістика як новий дослідницький напрям у вітчизняній історико-правовій науці інтенсивно розвивається та характеризується виявленням, узагальненням та актуалізацією наукових здобутків видатних юристів минулого та сучасності.

Водночас слід відзначити, що основна увага у створенні праць монографічного характеру в жанрі юридичної біографістики приділена вченим – історикам та теоретикам права. Між тим вітчизняна наукова юридична спадщина багата на здобутки представників галузевих наук. Серед таких талановитих особистостей, праці яких і сьогодні є затребуваними, особливо слід відзначити Семена Вікентійовича Пахмана (1825-1910) – професора, доктора цивільного права, який вдало поєднував здібності видатного

ученого, педагога вищої школи, сенатора та розробника законопроектів. С.В. Пахман зробив значний внесок в розробку як цивільного права, так і теорії та історії права і заслужено вважається яскравим представником юридичного позитивізму [1, с. 7].

Аналіз стану наукової розробки проблеми. Творчість та практична діяльність цього видатного представника російської та української науки у сфері цивільного права поки що недостатньо вивчена. Окремі статті (С.М. Бервено, І.В. Венедиктової, Є.А. Грекова, В.А. Греченко, О.М. Головка, В.О. Томсінова) дають уявлення про деякі біографічні дані ученого. Разом з тим існує ряд неточностей і фрагментарно досліджених аспектів його наукової та педагогічної біографії, виявлення яких стало можливим тільки при зверненні автора до матеріалів Державного архіву Одеської області.

Метою цієї статті є висвітлення основних етапів наукової та педагогічної біографії представника вітчизняної цивілістичної науки Семена Вікентійовича Пахмана.

Виклад основного матеріалу. Життя і творчість С.В. Пахмана нерозривно пов'язані з Одесою та Харковом, де історично вперше стала формуватися система юридичної освіти на українських землях Російської імперії. Він народився в Одесі 27 квітня 1825 р. [2, с. 317] в дворянській сім'ї. Його батько – Вікентій Пилипович Пахман (1793-1878) – був сином чиновника австрійської служби. По завершенню навчання у гімназії В.П. Пахман вступив до Празького університету, де слухав лекції з філософських, філологічних, юридичних та математичних наук [3, с. 410].

1816 р. Вікентій Пахман переїхав до Росії, де був призначений викладачем Одеського благородного інституту. Після того, як 1817 р. імператор Олександр I схвалив доповідь міністра народної освіти князя О.М. Голіцина про заснування в Одесі Ришельєвського ліцею та затвердив його статут, В.П. Пахмана було призначено в ньому на посаду учителя музики. Пізніше з 1825 р. В.П. Пахман викладав в молодших класах латинську мову і словесність, комерційну математику і, до того ж, з 1831 р. займав посаду цензора в Одеському цензурному комітеті.

У другій половині 1825 р. (або в першій половині наступного) [2, с. 317] у зв'язку із введенням в Ришельєвському ліцеї нових штатів, В.П. Пахмана було призначено ад'юнктом по кафедрі римського законознавства. Отже, батько видатного ученого С.В. Пахмана був людиною освіченою та обдарованою, зокрема, мав талант музиканта (його син Володимир Пахман став видатним піаністом, а Семена Пахмана сучасники уважали віртуозом-скрипалем).

Початкові сторінки біографії С.В. Пахмана тісно пов'язані із сторінками історії Ришельєвського ліцею. Крім того, що тут викладав його батько, у 1840 р. Семен Пахман вступив до Ришельєвського ліцею на юридичне відділення, де пройшов восьмирічний курс навчання. По-перше, за час навчання С.В. Пахман здобув знання не тільки основних юридичних наук, але й літератури та мовознавства, що в подальшому вплинули на професійну діяльність видатного ученого-правознавця. По-друге, студенти Ришельєвського ліцею виховувалися у дусі прихильності до традицій, культури, любові до своєї Вітчизни. По-третє, прийнята в Ришельєвському ліцеї система навчання передбачала розвиток у ліцеїстів працьовитості, дисциплінованості, здібностей до самостійної творчості.

Наші попередні дослідження показали [4], що основними чинниками найближчого соціального середовища, які вплинули на формування особистості та професійну майстерність ученого є: навчання у Ришельєвському ліцеї та в Імператорському Московському університеті, його сімейне оточення, особливо батько, моральні устої та рівень загальної культури сім'ї Пахманів. С.В. Пахман є одним з небагатьох учених, якому

п'ять університетів надали дипломи на звання почесного члена: Санкт-Петербурзький, Казанський, Харківський, Св. Володимира в Києві і Новоросійський [5, с. 198].

1843 р. по завершенню навчання у Ришельєвському ліцеї Семен Пахман вступив на юридичний факультет Імператорського Московського університету, який закінчив вже 1845 р. зі ступенем кандидата прав, (що було еквівалентом диплома з відзнакою) [2, с. 318]. Отже, університетський курс навчання юриспруденції С.В. Пахман зумів пройти за половину відведеного для цього часу, що свідчить про талант, наполегливість та глибину знань основоположних юридичних дисциплін, отриманих ще в ліцеї.

Майже рік після цього молодий учений С.В. Пахман провів у пошуках місця роботи і 28 травня 1846 р. його було призначено на посаду старшого викладача Тульської гімназії, в якій він читав лекції з правознавства та практичного судочинства, а також викладав латину.

1848 року С.В. Пахман повернувся до Одеси, де його було призначено на посаду ад'юнкта Ришельєвського ліцею по кафедрі енциклопедії та історії правознавства [2, с. 320].

1851 р. він склав магістерський іспит і успішно захистив на юридичному факультеті Московського університету дисертацію магістра цивільного права по темі «Про судові докази у стародавньому руському праві, переважно цивільному, в їх історичному розвитку». Незадовго до захисту ця дисертація вийшла друком у Москві у вигляді окремої книги, яку Семен Пахман присвятив своєму батькові: «Присвячується Вікентію Пилиповичу Пахману на знак синівської любові, вдячності та глибокої поваги», що підтверджує авторитет батька та роль його особистості в житті ученого.

У зазначеній магістерській роботі простежується, по-перше, ґрунтовне знайомство автора з історичними та правовими джерелами; по-друге, позитивність і логічність висновків. Представлена в дисертації С.В. Пахманом історія розвитку системи судових доказів є характерною для російського права, охоплює більше шести століть і завершується Соборним Уложенням 1649 року. Автор прагнув передусім зібрати воедино фактичний матеріал, що стосується предмета його дослідження.

Усвідомлюючи необхідність всебічного вивчення судових доказів у древньому російському праві, С.В. Пахман особливу увагу приділяв письмовим доказам. Учений відзначав, що письмові документи спочатку не мали сили повного доказу, однак із плином часу, при удосконаленні правової системи за допомогою письмових актів, а також зі збільшенням числа позовів виключно — кріпаків, письмові докази отримали значення безсумнівних доказів і взяли перевагу над усіма іншими засобами доказування [6, с. 201]. Спочатку в історії розвитку письмових доказів на підтвердження істинності останніх в судовому процесі часто вимагали надання інших доказів: показання свідків, навіть присяги, але пізніше сфера застосування письмових доказів збільшується і поряд із цим зменшується вплив інших видів доказів. Разом із цим, для спростування письмових документів вже не допускалися інші докази, а навпаки дозволялося надавати інші письмові докази.

Магістерська дисертація С.В. Пахмана, присвячена історії розвитку судових доказів у древньому російському праві, була відзначена почесним відзивом Імператорської Академії наук [2, с. 321]. Водночас Семен Пахман звернув на себе увагу екстраординарного професора Імператорського Казанського університету Д.І. Мейєра, який побачив у молодому вченому професіонала, що зможе викладати історію російського права на юридичному факультеті зазначеного університету. У подальшому це сприяло

тому, що учений був офіційно запрошений на кафедру законів державного благоустрою Імператорського Казанського університету з умовою, що крім предметів даної кафедри він читатиме також історію російського права.

25 березня 1852 р. ад'юнкта Рішельєвського ліцею С.В. Пахмана було переведено на посаду ад'юнкта кафедри законів державного благоустрою і благочиння Казанського університету, де він викладав історію російського законодавства студентам другого та третього курсів (чотири години на тиждень) та закони державного благоустрою і благочиння студентам третього курсу (також чотири години на тиждень).

Продовжуючи наукові дослідження, 19 грудня 1852 р. С.В. Пахман захистив дисертацію на ступінь доктора юридичних наук за темою «De dominio private nec non publico apud Romanos historica commentatio» («Про право приватної власності, а також публічної за римськими історичними творами»). Наукова робота була написана латиною і не публікувалась. На жаль, рукопис її було поміщено до архіву Казанського університету і назавжди загублено.

13 червня 1853 р. С.В. Пахман став екстраординарним професором Казанського університету, де протягом року він викладав основи правознавства та дипломатію за програмою, затвердженою Міністерством народної освіти (для студентів третього курсу) та історію російського законодавства, опираючись на власні рукописи і керуючись пам'ятками законодавства та вітчизняними історико-правовими дослідженнями (для студентів першого та другого курсу). Пізніше, а саме у лютому 1854 р. екстраординарного професора С.В. Пахмана було переведено з кафедри законів державного благоустрою і благочиння на кафедру енциклопедії законознавства і російських державних законів [2, с. 333]. Після зазначеного переведення на іншу кафедру С.В. Пахман продовжував викладати також курси історії російського права, загальнонародного правознавства та дипломатії. У листах до свого батька учений часто розповідав про свою наукову та викладацьку діяльність у Казанському університеті, зокрема про схвальні відзиви міністра народної освіти П. О. Ширинський-Шихматов щодо його викладання. Він писав, що «міністр, який відвідав Казанський університет, залишився задоволеним моїм викладанням. На зустрічі у ректора він навіть згадував деякі місця з моєї лекції та цитував їх, додаючи при цьому, що не міг покинути Казань, не відвідавши лекцію Пахмана» [7, арк. 14]. Цей факт є свідченням глибокої поваги не тільки студентів та інших науковців, але й державних урядовців високого рангу до знань та таланту вченого.

Поряд із багатьма юридичними науками, які почасти вимушено викладав учений в університеті, він віддавав перевагу цивілістиці. Відповідно у березні 1856 року С.В. Пахману було запропоновано очолити кафедру цивільних законів у Казанському університеті, депізніше він став ординарним професором. Саме призначення С.В. Пахмана ординарним професором не було легким і має свою історію. Наприкінці жовтня 1855 р. юридичний факультет Казанського університету за пропозицією декана факультету вирішив клопотати про присвоєння С.В. Пахману нового ученого звання ординарного професора. Необхідні документи були оформлені належним чином та подані до Ради університету, однак за волевиявленням ректора не були розглянуті протягом тривалого часу. На одному із засідань Ради університету С.В. Пахман вирішив особисто запитати у ректора про причину затримки розгляду його документів. Із особистого листування з батьком стає відомим, що «ректор відповів на поставлене питання лукаво, пояснюючи це тим, що ще не вирішено питання про кількість вакантних штатних кадрів» [7, арк. 17]. Натомість С.В. Пахман висловив ректору своє

невдоволення з цього приводу і оголосив свої наміри звернутися до піклувальника. У подальшому вчений звернувся до піклувальника з проханням вважати його гідним нового ученого звання ординарного професора. Таким чином, завдяки своїй наполегливості та цілеспрямованості С.В. Пахман прискорив процес присвоєння йому зазначеного ученого звання. Вже у грудні 1855 р. члени Вченої Ради Казанського університету голосували за даним фактом (23 голоси, 22 — за та 1 — утримався), а восьмого березня 1856 року міністр народної освіти затвердив С.В. Пахмана ординарним професором, щиро вітаючи ученого з цією подією. Після отримання нового ученого звання та переведення на кафедру цивільних законів С.В. Пахман написав про свої досягнення батькові та попросив пробачення про те, що не одразу не розповів йому про останні події, які відбувалися в його науковій та викладацькій діяльності, оскільки вважав, що «може статися так, що будь-яка розпочата справа може бути не доведена до кінця і тоді соромно буде дивитися в очі своїм родичам» [7, арк. 18]. У подальшому просування по службі ординарного професора С.В. Пахмана сприяло покращенню його фінансового положення та надало можливість більше допомагати своїм близьким родичам, про яких він завжди пам'ятав та підтримував. Зокрема, рідна сестра Семена Вікентійовича Олександра Холева у своїх листах до брата постійно дякувала йому за постійну фінансову підтримку [8, арк. 1].

Враховуючи всі події, які відбувалися у творчій та педагогічній діяльності С.В. Пахмана в Казанському університеті, із наративних джерел маємо інформацію про те, що учений неодноразово намагався перевестися до Санкт-Петербурзького університету, однак на його запити було відмовлено, оскільки вакантних місць на той момент часу в університеті не було [7, арк. 23].

У грудні 1858 р. С.В. Пахман все ж таки покинув Казанський університет, після чого у січні 1859 р. його було призначено на посаду ординарного професора по кафедрі законів благоустрою і благочиння в Імператорському Харківському університеті. Перебуваючи у Харківському університеті, С.В. Пахман викладав крім предметів, які читалися на кафедрі благоустрою та благочиння, також закони про державні та губернські установи, які складали предмет викладання кафедри енциклопедії та російських державних законів, що є свідченням різностороннього розвитку та високого рівня освіченості ученого.

Поряд із здійсненням викладацької діяльності у 1861 році С.В. Пахман залучався до роботи в комісії з перегляду університетського статуту, діяльність якої завершилася розробкою проекту нового зазначеного статуту. Даний біографічний факт свідчить про те, що С.В. Пахман був не тільки освіченим викладачем, талановитим ученим, а також мав здібності щодо адміністративної діяльності.

З вересня 1862 р. ординарний професор С.В. Пахман почав читати на юридичному факультеті Харківського університету лекції не тільки з цивільного права, а також, володіючи знаннями у сфері процесуального права, — з цивільного судочинства. Разом з тим, він продовжував викладати закони благоустрою та благочиння. Під час педагогічної та творчої діяльності у Харківському університеті, а саме у 1861 р. С.В. Пахман видав окремою книжкою свою промову «Про завдання майбутньої реформи акціонерного законодавства», яка стала однією із найяскравіших подій цього періоду життя ученого. У цій промові Пахман відстоював ідею про те, що в основі успішної реформи акціонерного законодавства Росії повинні бути покладені принципи свободи, гласності та відповідальності. На думку С.В. Пахмана, «гласність і відповідальність

потрібно узаконити в широких розмірах як самі надійні гарантії, що забезпечують інтереси акціонерів, публіки і народного господарства в цілому, з однієї сторони, проти безпідставних ідей та несумлінних спекуляцій засновників, а з іншої, проти недбалства і свавілля директорів» [9, с. 147].

У травні 1866 р. С.В. Пахман був обраний Радою Санкт-Петербурзького університету на посаду ординарного професора по кафедрі цивільного права і судочинства, де у подальшому викладав на юридичному факультеті університету цивільне право та цивільне судочинство. Разом з тим, в «Огляді викладання наук в Імператорському Санкт-Петербурзькому університеті на 1868-1869 академічний рік» С.В. Пахман був названий вже дійсним статським радником.

Пізніше, а саме у січні 1867 р. С.В. Пахмана було призначено ординарним професором Олександрівського ліцею по кафедрі цивільного права [2, с. 346].

По закінченню професійної діяльності в Олександрівському ліцеї наказом від 12 червня 1871 р. міністр народної освіти залишив на службі в Санкт-Петербурзькому університеті строком на п'ять років [10, с. 5].

Після того як у травні 1876 р. С.В. Пахман залишив Санкт-Петербурзький університет, починається найбільш плідотворний творчий період його життя як правознавця. На початку 1877 р. С.В. Пахман був обраний на посаду товариша голови в заснованому при Санкт-Петербурзькому університеті Юридичному товаристві. На цю посаду він потім незмінно переобирався протягом наступних шістнадцяти років (до 1893 р.) [2, с. 347]. Разом з тим, з 1867 року С.В. Пахман був членом Імператорського Російського географічного товариства, а у 1886 р. його обрали головою Комісії щодо збирання народних юридичних звичаїв, яка діяла при Відділенні етнографії зазначеного товариства. Результатом цієї праці стала опублікована у 1889 році «Програма для збирання народних юридичних звичаїв», яку було складено під керівництвом С.В. Пахмана. Пізніше у 1900 році вийшов у світ під редакцією С.В. Пахмана другий том «Збірника народних юридичних звичаїв».

У 1881-1882 роках Семен Вікентійович продовжував читати лекції з цивільного права, але вже на Вищих жіночих курсах. Його курс носив скорочений характер і називався «Огляд установ приватного цивільного побуту».

С.В. Пахман відноситься до тих учених, які мали можливість застосовувати свої розумові здібності та знання у сфері юриспруденції не тільки у науковій і викладацькій діяльності, але й на службі в різних державних установах. Так, 1873 р. С.В. Пахман був прийнятий на службу у Друге відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії, де він складав відгуки та висновки з проблемних питань, які виникали в цивільному праві. Також з 1874 року С.В. Пахман був членом комісії з перегляду вексельного статуту, а з 1881 р. він працював у комісії, створеної для дослідження залізничної справи в Росії і розробки загального статуту залізниць Російської імперії. У 1882 р. С.В. Пахман був призначений членом Правлячого Сенату і відставлений від служби у вищезазначеному Другому відділенні. У тому ж році він став членом комісії з розробки проекту Цивільного уложення. У 1884 р. його залучали до роботи комісії з питань зміни і доопрацювання законів про довічне володіння.

Із вищезазначеного випливає, що окрім наукової діяльності С.В. Пахман активно займався юридичною практикою, зокрема, брав участь у правовому проектуванні. Так протягом 1884-1896 рр. С.В. Пахман брав участь у засіданнях Цивільного Касаційного департаменту Сенату, а з 1896 року — у Загальних зборах Сенату. У цей період своєї

діяльності Семен Вікентійович очолив роботу комісії щодо розробки проекту нового статуту про векселі. Розроблений сенатором Пахманом проект нового статуту про векселі, пояснювальна записка до нього, а також проекти правил про втрачені векселі та про введення статуту в дію після певних доопрацювань були схвалені Державною радою та затверджені імператором Миколою II. Таким чином, новий вексельний статут, створений на основі проекту, який був розроблений С.В. Пахманом, вступив в дію [11, с. 269].

Семен Вікентійович Пахман був не тільки талановитим науковцем, законотворцем, він був людиною, яку поважали і студентство, і представники професорсько-викладацького складу університетів, де учений працював. Його учень А. Х. Гольмстен писав про те, що лекції професора Пахмана можуть бути названі зразковими: вони привертали увагу багатьох слухачів. Примітною відзнакою С.В. Пахмана було неухильне слідування саме правовим питанням теми. Він не виходив за межі суто юридичного аналізу. Успіхом користувалися також його публічні лекції. [12, с. 413-414].

Разом з тим, неодноразово С.В. Пахман проявляв людяність, чим привертав до себе прихильність інших людей. Так, у березні 1860 р., перебуваючи у Харкові, Семен Вікентійович листувався з Ганною Варламівною Богданович, яка в той час часто виступала організатором багатьох благодійних концертів, які проводилися у Харкові. В одному із своїх листів Ганна Богданович, знаючи музичні здібності С.В. Пахмана висловила щире прохання щодо його участі у благодійному концерті на користь духовного притулку: «просимо Вас взяти участь і прикрасити наш концерт» [13, арк. 1]. На цю пропозицію Пахман відповів у своєму листі наступне: «люб'язно погоджуюсь та із задоволенням прийму участь у даному благодійному заході, вважаючи це діло благородним» [13, арк. 3]. Це було не єдиним проявом великодушності зі сторони С.В. Пахмана, оскільки у листопаді 1854 року учений особисто виявив бажання прочитати декілька лекцій (їх було десять) на користь одного із Севастопольських притулків для сиріт [7, арк. 22].

Водночас С.В. Пахман був борцем за справедливість, чим викликав щирі почуття симпатії у більшості людей, які зустрічалися на його життєвому шляху. Прикладом боротьби за справедливість С.В. Пахманом є відстоювання честі Ради Казанського університету та юридичного факультету. Цією подією С.В. Пахман також ділився у своїй листах із батьком. Учений писав, що «в душі у нього почуття безнадійності та відчаю, що високі мрії не здійснюються, оскільки народна мораль отруєна багатьма негативними явищами» [7, арк. 19]. Семен Вікентійович мав на увазі поведінку прокурора, який на той час зобов'язаний був контролювати законність рішень Ради університету і мав не дуже приязні стосунки із Пахманом. За словами С.В. Пахмана він «давно «точив зуби» на юридичний факультет і особливо на мене, як на одного із самих «зубастих» професорів, тому що три роки по тому я пояснив йому в присутності членів Ради, що його протест на рішення Ради є безпідставним та неаргументованим». Попливу трьох років прокурор повторно подав протест на рішення Ради університету, який було відхилено. Прокурор почав погрожувати та обвинувачувати професора Пахмана в образі «державного мужа», однак учений залишався холоднокривним та спокійним. У своєму зверненні до Ради університету С.В. Пахман відзначив, що «пан Сіндик вирвав декілька слів без зв'язку, не розуміючи логічних речей професора» [7, арк. 20]. У подальшому, не дивлячись на покровительство та зв'язки Сіндика, Семен Вікентійович починає вести з останнім війну не оборонну, а наступальну, маючи на меті — назавжди забезпечити честь та гідність Ради університету та юридичного факультету від наклепів.

Беззаперечним фактом також є те, що С.В. Пахман був всебічно розвиненою та

талановитою людиною: знав декілька мов, володів музичною грамотою. Окрім цього Семен Вікентійович був талановитим законотворцем, який активно займався юридичною практикою. Учений постійно плідно працював за спеціальністю, читав лекції студентам різних університетів та писав наукові праці, які є взірцем для сучасної цивілістичної науки.

Помер Семен Вікентійович Пахман 29 листопада 1910 року. Він був похований на Миколаївському цвинтарі Олександрівської лаври.

Висновки. Таким чином, на підставі викладеного можна зробити висновки, що С.В. Пахман є талановитим ученим, законотворцем XIX — першої половини XX, праці якого відносяться до класики наукової юридичної думки. Кожен напрямок дослідження Семена Вікентійовича став основою для формування та подальшого розвитку концепцій, ідей в науці теорії та історії права, цивільного права та цивільно-процесуального права в різні історичні періоди. Сучасні концепції отримали достатньо ґрунтовний потенціал для подальшого розвитку і повинні використовуватися як основа в сучасних дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Головки О.М. С.В. Пахман як теоретик та історик права / О.М. Головки, В.А. Греченко // Вісник ХНУВС. — 2013. — № 2 (61). — С. — 6-14.
2. Томсинов В.А. Семен Викентьевич Пахман (1825 - 1910) // Томсинов В.А. Российские правоведы XVIII-XX веков: Очерки жизни и творчества: в 2 т. — М. : Зерцало, 2007. — Т. 1. — С. 317-348.
3. Русский биографический словарь : в 25 т. / изд. под наблюдением председателя Императорского РИО А.А. Половцова. — Т. 13 : Павел, преподобный — Петр (Илейка). — СПб. : Тип. И.Н. Скороходова, 1902. — 711 с.
4. Абухін Р.Д. Соціокультурний контекст буття вченого-правознавця (на прикладі біографії С.В. Пахмана) / Р.Д. Абухін // Науковий вісник Ужгородського національного університету. — Серія : «Право». — 2014. — Вип. 25. — С. 11-13.
5. Гредескул Н.А. Кафедра гражданского права и гражданского судопроизводства / Н. А. Гредескул // Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / под ред. проф. М.П. Чубинского и Д.И. Багаляя. — Х. : Тип. «Печатное дело», 1908. — С. 185—206.
6. Пахман С.В. О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии / С.В. Пахман. — М. : Университетская типография, 1851. — 234 с.
7. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 149 : Пахман Семен Викентьевич, 1703-1907. — Оп. 1. — Спр. 4: Письма С.В. Пахмана к отцу.
8. ДАОО. — Ф. 149: Пахман Семен Викентьевич, 1703-1907. — Оп. 1. — Спр. 81: Письма Г.Пахмана и сестры А. Холевы по личным и семейно-бытовым проблемам.
9. Пахман С.В. О задачах предстоящей реформы акционерного законодательства. Речь, написанная для произнесения в торжественном собрании Императорского Харьковского университета 30 августа 1861 года. Харьков, 1861. — 163 с.
10. Протоколы заседаний Совета Императорского Санкт-Петербургского университета. — СПб., 1872. — Т. 5. — 137 с.
11. Министерство Юстиции за сто лет. 1802-1902. Исторический очерк. СПб., 1902. — 340 с.
12. Гольмстен А.Х. Памяти Семена Викентьевича Пахмана / А.Х. Гольмстен // Гольмстен А.Х. Юридические исследования и статьи. — Т. 2. — СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1913. — С. 407-414.
13. ДАОО. — Ф. 149 : Пахман Семен Викентьевич, 1703-1907. — Оп. 1. — Спр. 61: Переписка с Анной Богданович об участии в концерте в пользу духовного приюта.